



**Leszek Pawelski i Marek Rembierz red.**  
***Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia  
w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej***<sup>1</sup>

Sądzę, że bezpośrednią przyczyną zainteresowania naszych stałych Czytelników „Edukacji Międzykulturowej” niniejszym esejem recenzyjnym – stają się jakże żywe kontakty w ostatnich latach pedagogów polskich i ukraińskich wyrażające się intensywną współpracą na wielu polach, m.in. widocznej i uznanej inicjatywy akademickiego Cieszyńskiego Ośrodka Pedagogicznego Uniwersytetu Śląskiego. Owa pogłębiona międzynarodowa współpraca, którą już na wstępie sygnalizuję dotyczy również innych państw w ramach jakże aktywnej i bezprzykładnie realizowanej chociażby na niwie działalności edytorskiej poprzez mobilną grupę ludzi nauki byłej Filii (a obecnie Wydziału Sztuki i Nauk o Edukacji) Uniwersytetu Śląskiego<sup>2</sup>. Takie z rzadka odnotowane *transgranicznie* współdziałanie musi zasługiwać na pilną uwagę. Redaktorami naukowymi tomu są ambitni inicjatorzy, edukatorzy, których nazwiska są powszechnie znane nie tylko w rodzimej literaturze przedmiotu: Panowie Leszek Pawelski<sup>3</sup> oraz Marek Rembierz<sup>4</sup>. W książce zawarto teksty ponad 50

<sup>1</sup> Recenzje wydawnicze tej obszernej książki – ze všech miar szczegółowe i pomyślane – przygotowali: prof. zw. dr hab. Zenon Jasiński, prof. zw. dr hab. Andrzej Radzewicz-Winnicki (autor niniejszego szkicu recenzyjnego).

<sup>2</sup> Por.: Lewowicki, T., Ogrodzka-Mazur, E., Chojnacka-Synaszko, B. and Klajmon-Lech, U. 2018; Ogrodzka-Mazur, E., Szafrńska, A., Malach J. and Chmura, M. 2021.

<sup>3</sup> Pan Dr Leszek Pawelski, profesor nadzwyczajny *Collegium Balticum* Szczecińskiej Szkoły Wyższej, jest od lat Prezesem Zarządu Krajowego Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych.

<sup>4</sup> Z kolei dr hab. Marek Rembierz, prof. UŚ, pedagog i filozof wychowania znany od lat wiernie reprezentuje akademicki (obecnie) Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji w Cieszynie, Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zwracają uwagę ambitne inicja-

autorów zarówno polskich, jak i ukraińskich nauczycieli akademickich. Co więcej, kilka artykułów przygotowano do druku przy z rzadka spotykanym *mieszanym* współautorstwie ukraińsko-polskiej wyszukanej wspólnej narracji bądź to dwugłosu tematycznego. Już wymienione fakty świadczą o unikalności, a tym samym aktualności opracowania. Jak przed laty trafnie twierdzi Zbigniew Bokszański, iż to, co publicyści, politycy bądź obserwatorzy życia publicznego zwykli określać obliczem jakiegoś narodu, bądź członka danej mniejszej, bądź to liczniejszej społeczności etnicznej, stanowi *de facto* sferę aktywności percepcyjnej jednostek i grup (łącznie z preferencjami teoretycznymi i opublikowanymi podejściami eksplikacyjnymi (badawczymi), które skrótowo określają procesy postrzegania „innych” w naszym świecie, a w tym przypadku ludzi nauki za rubieżami wschodniej – ongiś nam historycznie bardzo bliskiej, później niestety wrogiej, wreszcie po *nijaką* – granicy (por. Bokszański, 1993, s. 35). Nie trzeba chyba nikomu z nas przypominać, iż na przestrzeni trwania zaborów pojęcie ojczyzny ideologicznej – będącej ideowym wyrazem stosunku do kraju, ludzi, bliskich i dalszych, wartości, norm, wzorów zachowań zmieniających się nieustannie – ulegało dostrzeganej ewolucji między naszymi społecznościami zwłaszcza na Kresach Wschodnich. Następowła w nieznanym w przeszłości tempie *modyfikacja* terytorialnego składnika idei pojęcia „ojczyzny”, a pomimo tego po dzień dzisiejszy posiadająca pewien wysoki stopień niedookreślenia, tak po ukraińskiej, jak i polskiej stronie. Słusznie podaje Ryszard Radzik, że omówioną sytuację jawnej separacji zaakceptowały warstwy raczej plebejskie *unaradawiając się* dowoli według własnego nie zawsze racjonalnego kryterium etniczno-kulturowego i religii: katolicyzmu *versus* prawosławie. Idea dawnej z pozoru wszechpotężnej ojczyzny, sięgającej granic byłej XVII-wiecznej Rzeczypospolitej, jednoczącej całe społeczeństwo kilku narodów, wciąż była bliska raczej kresowej szlachcie trwającej w nieustannej nadziei na odrodzenie polityczne wspólnoty państwowej pod przewodnictwem oczywiście Lechitów (Radzik, 1991, ss. 63–64). W byłej Polsce pod zaborami szlachta przeistaczała się zwolna w warstwę inteligencji, natomiast na nieszczęsnej Ukrainie, w *epoce* materializmu historycznego, o inteligencji ukraińskiej mowy raczej być nie mogło. O równocześnie przebiegającej ewolucji w rozwoju elit intelektualnych w Polsce już nie wspomnę z racji dobrej znajomości byłego *czasu społecznego* tej warstwy wśród naszych Czytelników. W analizach treści

---

tywy Profesora, od lat podejmowane na południu kraju wspólnie z Komisją Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie czy Katolickim Uniwersytetem Lubelskim.

zbliżonych do polityczno-socjologicznej interpretacji dominowały w byłej ZSRR – panującym wszechwładnie nad Ukrainą dwie *nota bene* ściśle ze sobą powiązane, a zarazem oparte na ideologii zasady (kryteria metodologiczne). Pierwszym było zabsolutyzowanie i dogmatyczne ujęcie *klasowe*. Po drugie, powszechnie wówczas obowiązujący determinizm społeczno-ekonomiczny przesłaniał jakiegokolwiek metodologicznie poprawne opisy bądź analizy.

Inteligencja była uważana wprawdzie za grupę społeczną, ale nigdy nie-samodzielną pod względem ekonomicznym i nieposiadającą bezpośrednich związków ze środkami produkcji, w związku z tym nie była to istotna struktura (*warstwa*) społeczna. Przed rewolucją (do 1917 roku) inteligencję według *carskiej* interpretacji stanowili reprezentanci – tylko ci wykształceni – spośród wielu różnych klas, ale później na wiele pokoleń poczęli oni pełnić rolę nieważną, drugorzędną. Określano tę grupę również jako „pracownicy umysłowi”, „specjaliści biurowi”, „dyplomowani specjaliści”, „robotnicy umysłowi” itp. Nie używano w literaturze nauk społecznych określeń popularnych w Europie (na jej Zachodzie) czy też w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, Australii oraz Nowej Zelandii, jak: *intellectuals, professionals, inteligencja*. Krótka *postradziecka rewizja (w latach 1985–1989)* zmiany określenia, i pewnego powrotu do *homeostazy* (za czasu Gorbaczowa) wiąże się z edycją siedmiotomowego dzieła Instytutu Historii Akademii Nauk USRR, omawiającego historię klas i warstw społecznych Ukraińskiej SSR (zob. Kasjanow, 2000, ss. 26–33). Poświęciłem współczesnej koncepcji i roli publicznej inteligencji ukraińskiej, parę zdań pomijając celowo jakiegokolwiek konstruowanie narracji w historycznych doświadczeniach wojennej biografii reprezentantów obu narodów, które tak naszej, jak i bliskich nam sąsiadów zajmują niestety najwięcej miejsca. Wśród wielu założeń, które redaktorzy naukowcy temu poczynili (dbając o przyjętą przez siebie metodologię) przejawiali oni intencję, aby Czytelnik traktował przytoczone pod konkretnym imieniem i nazwiskiem słowa oraz wypowiedzi jako dane *stanowisko teoretyczne*. Celem było, aby nie utożsamiać ich z konkretną osobą, lecz autorem, który zawsze orzeka z perspektywy pewnej hegemonii praktycznej/teoretycznej. Dzięki temu swoje poglądy odnajdą z łatwością te osoby, które były uczestnikami konkretnych (przytaczanych) *praktyk kulturowych*, jak i Ci Czytelnicy, którzy na przykład chcą się utożsamiać (!) z jakąś inną „nieuosobioną” ideą. Mówiąc o dodatkowych walorach opracowania koniecznie trzeba oddać głos inicjatorom zrealizowanego przedsięwzięcia. Jak stwierdzają Oni we Wstępie: „[...] Edukacja i nauka pełniły, pełnią i nadal pełnić będą kluczową rolę w normalizowaniu stosunków między obu krajami. Przez polskimi i ukraińskimi

uczniami, studentami i pracownikami nauki otwierają się nowe perspektywy działania. KE zatwierdziła w imieniu Unii Europejskiej wypłatę pierwszych kwot euro w ramach nowego programu pomocy makrofinansowej dla Ukrainy. Skorzystają z nich również instytucje z obszarów edukacji i nauki. Również kraje kooperujące z Ukrainą mogą być beneficjentami funduszy europejskich. Przykładowo: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji prowadzi program Polsko-Ukraińska Rada Wymiany Młodzieży. Pozwoli on zdobyć środki na realizacją wymian i spotkań młodzieżowych, seniorów przygotowawczych i kontaktowych, projekty informacyjno-promocyjne. Celem finansowanych inicjatyw będzie m.in., poznanie kultury i tradycji oraz historii obu krajów, obalenie stereotypów oraz nawiązanie kontaktów między młodymi uczestnikami projektów. Polsko-Ukraińska Rada Wymiany Młodzieży ma wspierać bezpośrednie kontakty i współpracę młodzieży polskiej i ukraińskiej na rzecz budowania przyjaznych, dobrosąsiedzkich relacji między społeczeństwami obu państw.

Współpraca naukowa i oświatowa Polski i Ukrainy leży w żywotnym interesie obu państw. Wymiana naukowa, staże zagraniczne polskich i ukraińskich pracowników naukowych w kraju partnera, możliwości prowadzenia badań, publikowania w wysoko punktowanych czasopismach i książkach z pewnością przyczynią się do wzrostu poziomu naukowego w naszych krajach. Jednocześnie bardzo ważny jest aspekt ludzki. Nawiązanie i kultywowanie wzajemnych, osobistych, naukowych i prywatnych kontaktów pozwoli na łatwiejszy kontakt interpersonalny, łatwiejsze zrozumienie zawłości historycznych, poznanie kultury, tradycji, języka i folkloru partnera to wartości dodane takiej współpracy.

Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli Twórczych dopatrując się ważkiej roli współpracy Polski i Ukrainy na niwie nauki i edukacji wyszło z inicjatywą opracowania wspólnej książki polsko-ukraińskiej, w której znalazły się referaty naukowców i praktyków z Polski i Ukrainy, opracowane w językach polskim i ukraińskim, znacznie ułatwiło stworzenie platformy współpracy autorów z Polski i Ukrainy. Obszar tematyczny książki był stosunkowo szeroki i zawierał zagadnienia perspektywy współpracy naukowej i dydaktycznej, historycznych zawłości obu narodów, współczesnych korzeni kulturowych, biografie wielkich pedagogów obu krajów.

Niewątpliwym sukcesem pomysłodawców, członków PSNT okazał się udział w przedsięwzięciu licznej grupy znamienitych uczonych. Akces zgłosiło i artykuły opracowało 52 autorów, wśród nich 43 profesorów i doktorów habilitowanych, w tym 6 doktorów honoris causa, 8 byłych lub obecnych

członków narodowych akademii nauk, 6 byłych i obecnych rektorów uczelni. Wśród wielu utytułowanych autorów ze strony polskiej udział wzięli m.in. Profesorowie: Tadeusz Lewowicki, Bogusław Śliwerski, Jerzy Nikitorowicz, Janusz Mariański, Wojciech Kojs, Daniel Kadłubiec oraz Ewa Ogrodzka-Mazur, Jacek Salij, Jolanta Szempruch, Leszek Korporowicz, Aleksander Wierzbicki, Krzysztof Wielecki. Stronę ukraińską reprezentowali m.in. Profesorowie Vil Bakirow, Dmytro Shewchuk, Bohdan Hud, Olga Suchomlińska, Serhyi Kudelko, Mykoła Zymomrya, Natalia Pobirchenko, Petro Saukh, Oleg Żernoklejew, Jarosław Harasym” (Pawelski i Rembierz, 2021, ss. 19–20).

Popularne twierdzenie, że nauka nie zna granic nie znajduje pełnego potwierdzenia w naukach społecznych. W dyscyplinach tych bowiem rzeczywistość prezentowana jest i postrzegana zarówno w wymiarze uniwersalnym, jak i etnicznie lokalnym (Winclawski, 2002, s. 84–85). Nauki te są przecież ściśle sprzężone z rolą ideową, jaką pełnią na użytek własnej grupy społecznej. Warto zatem prześledzić nadzwyczaj przyjazne konfrontacje polsko-ukraińskie wypracowane przez narodowe tradycje badacza pedagogiki/edukacji, ich twierdzenia ogólnoteoretyczne i ogólnometodologiczne, w swojej istocie przecież poniekąd uniwersalne stanowiące o ich istocie także jako dyscyplin odrębnych w systemach nieco zróżnicowanych w nauce światowej. Tak samo jak mówi się o ogólnoświatowej migracji technologii, to międzynarodowy system przepływu wzorców normatywnych humanistycznych rozstrzygnięć w naukach społecznych zwolna, ale ulega on również globalnej internalizacji. Tom winien sprostać – w moim przeświadczeniu – wielu intelektualnym oczekiwaniom czytelniczym. Interesujący wydaje się przyjęty przez redaktorów naukowych podział treści i narracji treści. Celowo dołączam szczegółowy podział treści, bowiem najlepiej odzwierciedla on tematykę całego opracowania pojawiającą się w tej pracy zwartej.

WSTĘP .....	19
LISTY .....	21

### CZĘŚĆ I

#### WSPÓLPRACA PEDAGOGÓW PONAD PODZIAŁAMI: WSPÓLNOTA DĄŻEŃ I JEJ LIDERZY

TADEUSZ LEWOWICKI	
O polsko-ukraińskiej wspólnoty akademickiej – esej optymistyczny .....	31
BOGUSŁAW ŚLIWERSKI	
Współpraca Komitetów Nauk Pedagogicznych Polski i Ukrainy .....	51
WOJCIECH KOJS, BEATA OELSZLAEGER-KOSTUREK	
Polsko-ukraińskie wątki w dyskursach tatrzańskich seminariów naukowych Edukacji Jutra .....	64

### CZĘŚĆ II

#### UKRAIŃSKO-POLSKIE WPŁYWY PEDAGOGICZNE: WASYL SUCHOMLIŃSKI (1918–1970)

OLGA SUCHOMLIŃSKA	
Ukraińsko-polskie wpływy pedagogiczne w wymiarze historycznym: przypadek W. Suchomlińskiego (nowy komentarz do już omawianego tematu) .....	83
NATALIA POBIRCHENKO	
Dwie koncepcje – dwa spojrzenia na dzieciństwo: Janusz Korczak i Wasyl Suchomliński .....	100

### CZĘŚĆ III

#### Z DZIEJÓW NAUKI I TRADYCJI AKADEMICKIEJ – DZIEDZICTWO I JEGO WSPÓŁCZESNE OBLICZA

VIL BAKIROV, SIERGIEJ KUDELKO	
Polska i Polacy w 215-letniej historii Narodowego Uniwersytetu w Charkowie imienia W.N. Karazina .....	119
DMITRIJ SZEWCZUK, ANASTASJA HELENIUK	
Odrodzenie uniwersytetu: przypadek Akademii Ostrogskiej .....	130
STEFAN KONSTAŃCZAK	
Ukraińskie dylematy z tradycją filozoficzną .....	145

### CZĘŚĆ IV

#### OD PRZESZŁOŚCI DO PRZYSZŁOŚCI – WSPÓLNE BADANIA I PERSPEKTYWY WSPÓLPRACY NAUKOWEJ

JERZY NIKITOROWICZ	
Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość w partnerstwie ukraińsko-polskim. Perspektywy współpracy w zakresie edukacji międzykulturowej .....	169
SYLWIA JASKUŁA, LESZEK KORPOROWICZ	
Mosty zaufania i dialogu. Jagiellońskie studia kulturowe w współpracy polsko-ukraińskiej ....	183
EWA OGRODZKA-MAZUR, PETRO SAUKH	
Struktura świata wartości polskiej i ukraińskiej młodej generacji: portret bez ornamentów ...	195
LILIA JARMOL	
Prawne gwarancje prawa człowieka do edukacji religijnej na Ukrainie .....	219

JANUSZ MARIANŃSKI	
Pluralizm społeczno-kulturowy a moralność .....	234
ALFRED MAREK WIERZBICKI	
Dramat Ukrainy 2014 .....	260
KRZYSZTOF WIELECKI	
Problem europejskich aspiracji Ukrainy .....	266
SWIETŁANA MATVIENKIV	
Wpływ nowych mediów na proces wyborczy we współczesnej Ukrainie .....	277
LESZEK PAWELSKI	
Rola nauki i edukacji w procesie integracji Ukraińców w Polsce .....	289
BOGDAN URBANEK	
Wielokulturowość w edukacyjno-regionalnym wymiarze .....	306
KRZYSZTOF ZAJDEL	
Znaczenie oceniania dla (innego). Jak ocenianie widzą Ukraińcy mieszkający w Polsce .....	322
HARASYM, KURUS	
Ivan Franko – miasto wzajemnego zrozumienia wieku .....	333

#### CZĘŚĆ V

##### HISTORYCZNE REKONESANSE – PONAD PODZIAŁAMI

JAN ŻEBROWSKI	
Z dziejów Liceum Krzemienieckiego – Aten Wołyńskich. (Z wędrówek po kresach) .....	341
OLEH ZHERNOKLEIEV	
Trzeci Zakon Świeckich w kościele greckokatolickim jako fenomen etnicznej i wyznaniowej „granicy” Galicji na przełomie XIX i XX wieku .....	350
OŁENA BUDNYK	
Metropolita Andrzej Szeptycki o jedności kultury, sztuki i nauki .....	362
LARYSA SLYVKA	
Pedagogiczne aspekty polskiego ruchu prozdrowotnego (XIX–początek XX wieku) .....	373
MAREK MELNYK	
Jasna Góra w polsko-ukraińskiej komunikacji społeczno-kulturowej. 10–11 września 1988 roku .....	388
GALINA STEFANIUK	
Stosunki polsko-ukraińskie w okresie II wojny światowej: prawda i dyskurs naukowy .....	405
BOHDAN HUD	
O Wołyniu i drogach, które do niego doprowadziły, rozmawiamy wyłącznie na podstawie dokumentów .....	410
SANDRA GLUBIAK, MARIAN KOPCZEWSKI	
Zagrożenie dla bezpieczeństwa związane z migracją obywateli Ukrainy do Polski .....	428

#### CZĘŚĆ VI

##### BIOGRAFICZNE I LITERACKIE TROPY I SPLOTY TOŻSAMOŚCI

MYKOŁA ZYMOMRYA, MARIA JAKUBOWSKA, IVAN ZYMOMRYA	
System wartości osobistych w dyskursie twórczej komunikacji Iwana Franka i Dmytrego Pawłyčko .....	449
ORESTA ŁOSYK	
Cena samoidentyfikacji i kwestia podwójnej tożsamości (na przykładzie życia i losu Ołeksandra (Ołeksy) Grabowskiego) .....	462



TAMARA TKACZUK	
Mykoła Gogol i Stanisław Przybyszewski: osobliwości typologii .....	478
OLENA KOLIASA, MYROSLAVA ZYMOMRYA, OLENA ZYMOMRYA	
Strukturalne cechy sentencji w pracy Roalda Dahla „BFG” (Wielki Przyjazny Gigant) .....	493

#### CZĘŚĆ VII

##### ŚWIADECTWO – W STRONĘ POJEDNANIA

JACEK SALIJ OP	
Pojednanie polsko-ukraińskie (homilia, 11 lipca 2019, w 76. rocznicę zbrodni wołyńskiej) ....	503
SŁAWOMIR ŚLIWA	
Obszary współpracy polsko-ukraińskiej na przykładzie Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu .....	509
IRENA CHUDOVSKA	
Przestrzeń edukacyjno-naukowa: miejsce czy symulacja spotkania z „innym”? .....	517

#### CZĘŚĆ VIII

##### SYLWETKI

DANIEL KADŁUBIEC	
Refleksje o życiu i dziele Profesora Jana Szczepańskiego, patrona Wolnej Szkoły Nauk Filozoficznych i Społecznych .....	525
LESZEK PAWELSKI, IHOR DOBRYANSKYJ	
Mykoła Zymomrya (Микола Іванович Зимомря) wybitny uczonec i wypróbowany przyjaciel Polski .....	531

#### CZĘŚĆ IX

##### SPRAWOZDANIA

TERESA CHRUSZCZ – Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku	
Międzynarodowa konferencja „Filozofia Romana Ingardena a współczesność” (8 X 2020, Uniwersytet Narodowy Akademii Ostrogskiej) .....	543

#### RECENZJE

Recenzja książki Bogusława ŚLIWERSKIEGO pt.: (Kontr-)rewolucja oświatowa. Studium z polityki prawicowych reform edukacyjnych, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2020 (Róża Gryczewska, Leszek Pawelski) .....	547
Recenzja książki Marka KAZIMIEROWICZA pt.: Zarządzanie współczesną szkołą. Wybrane aspekty teoretyczno-praktyczne, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im Witelona w Legnicy, Legnica 2020 (Leszek Pawelski) .....	551

#### WSPOMNIENIA I POŻEGNANIA

Profesor Czesław BANACH (Jolanta Szempruch) .....	557
Doc. dr Piotr KOWOLIK (Leszek Pawelski, Bogdan Urbanek) .....	561

Zarys wszystkich autotematycznych narracji wydaje się być bardzo interesujący. Dodatkowym urozmaiceniem książki stają się liczne dyplomy, ich odpisy (m.in. nominacje, nadanie doktorantów hc reprezentantom polskiej pedagogiki, fotografie z przebiegu wspólnie organizowanych konferencji naukowych itp.).



Całość niezbitcie dowodzi, iż pomimo odrębności etniczno-narodowej tożsamość metodologiczno-naukowa niezmiennie pozostaje ta sama dla obu stron, jak również forma życzliwie, wręcz przyjacielsko prowadzonego dialogu. Nie oznacza to wcale, iż w każdym z naszym państw tworzy się nieco odmienny styl uprawiania pedagogiki poprzez określone dziedzictwo społeczne, kulturowe i ekonomiczne, które to *narodowe* determinanty obejmują konceptualne ramy naszej wspólnej dyscypliny. Wieloaspektowa i wnikliwa interpretacja wielu zjawisk odnotowanych w badaniach sugeruje, iż po tę pracę winni sięgnąć wszyscy zainteresowani współczesną rzeczywistością społeczną współczesnej Unii Europejskiej, śledząc wielostronny i przeanalizowany w tej książce materiał badawczy na przykładzie eksplorowanego intelektualnego pogranicza polsko-ukraińskiego.

Życzę Państwu przyjemnej lektury!

## Bibliografia

- Bokszański, Z. 1993. O czynnikach kształtujących obraz Polski i Polaków w świecie. *Kultura i Społeczeństwo*. 37 (1).
- Kasjanow, M. 2000. Inteligencja ukraińska. Problemy badawcze i interpretacyjne. *Kultura i Społeczeństwo*. 2 (XLIV), ss. 26–33.
- Lewowicki, T., Ogrodzka-Mazur, E., Chojnacka-Synaszko, B. and Klajmon-Lech, U. eds. 2018. *Spheres of spiritual life – a study on permanence and changeability of identity behaviours in borderland communities*. Munich: LINCOM Academic Publishers, ss. 216.
- Ogrodzka-Mazur, E., Szafrńska, A., Malach J. and Chmura, M. 2021. *The Cultural Identity and Education of University Students in selected East – Central Countries. A Polish – Czech Comparative Study*. Gottingen: Vandenhoeck Ruprecht Verlage, ss. 238.
- Pawelski, L. i Rembierz, M. red. 2021. *Ponad podziałami. Wspólne perspektywy i dążenia w polsko-ukraińskiej współpracy naukowej*. Dąbrowa Górnicza, Wydawnictwo Akademii WSB oraz Polskiego Stowarzyszenia Nauczycieli Twórczych, ss. 574.
- Radzik, R. 1991. Ewolucja narodowych społeczności Kresów Wschodnich. *Kultura i Społeczeństwo*. 2, (XXXV), ss. 63–64.
- Winclawski, W. 2002. Socjologie narodowe. W: *Encyklopedia socjologii*. T. 4. Warszawa: Oficyna Naukowa, ss. 84–85.